

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:
<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

A LOOK AT THE PLACE NAMES OF UZBEKISTAN FROM A LINGUISTIC POINT OF VIEW

Sima Abbasi

Associate professor

*Payam Noor University and Tashkent State University of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan*

Mohammad Reza Aslani

Senior lecturer

*Tashkent State University of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan*

Kajal Almasi

Lecturer

*Tashkent State University of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: toponymy, construction of names, places of Uzbekistan, Persian language.

Received: 15.05.24

Accepted: 17.05.24

Published: 19.05.24

Abstract: The Persian language has an ancient history and an influential presence in "Mawara-al-Nahr", and especially in current Uzbekistan. A manifestation of this presence can be seen in Place names (toponymy) with Persian roots. Toponyms are place names that have been created throughout history and used to refer to different places. In toponymy, the scientific study of these names is carried out from a historical, geographical, linguistic, etc. point of view. Considering the importance of this point of view in new linguistic research and given the high frequency of Persian place names in the country of Uzbekistan, in this study these place names were examined from the point of view of linguistic construction. First, the names of cities and villages were identified, in which a morpheme or word with Persian roots was identified, and then its grammatical structure was clarified in the structural categories of simple (including free morpheme), compound, derivative and derived-complex names. In this study, we deal little with the history of the development of vocabulary and its historical forms, and given

the scope of the topic, most of the words common today were considered.

As a result, it was found that the Persian language had a special influence on the construction of toponyms in this country, and among these toponyms, various linguistic structures are predominantly visible in the structure of compound nouns, derivatives and derived-compound names.

O'ZBEKISTON JOY NOMLARIGA TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN NAZAR

Sima Abbosiy

Dotsent

Payam Nur universiteti va Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Muhammad Rizo Asloniy

Katta o'qituvchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Kajal Olmasi

O'qituvchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: toponimika, ismlarning yasalishi, O'zbekistonning joylari, fors tili.

Annotatsiya: Fors tili qadim tarixga ega va "Mavara-an-Nahr"da, ayniqsa, hozirgi O'zbekistonda ta'sirchan o'rin egallaydi. Bu mavjudligining namoyon bo'lishini fors ildizlariga ega joy nomlarida (toponimikada) ko'rish mumkin. Toponimlar tarix davomida yaratilgan va turli joylarga nisbatan ishlatilgan joy nomlaridir. Toponimikada bu nomlarni ilmiy tadqiq qilish tarixiy, geografik, lingvistik va hokazo nuqtai nazardan olib boriladi. Bu nuqtai nazarning yangi tilshunoslik tadqiqotlaridagi ahamiyatini e'tiborga olib, O'zbekiston davlatida forscha joy nomlarining ko'p uchraydiganligini hisobga olib, mazkur tadqiqotda bu joy nomlari til qurilishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Dastlab shahar va qishloq nomlari aniqlanib, ularda fors o'zagi bo'lgan morfema yoki so'z aniqlandi, so'ngra uning grammatik tuzilishi sodda (jumladan, erkin morfema), qo'shma, hosila va hosila-murakkab nomlarning tarkibiy kategoriyalarida aniqlandi. Ushbu tadqiqotda biz lug'atning rivojlanish tarixi va uning tarixiy shakllari bilan kam shug'ullanamiz va mavzu ko'lamini hisobga olib, bugungi kunda

keng tarqalgan soʻzlarning aksariyati koʻrib chiqildi.

Natijada bu oʻlkada toponimlarning yasashida fors tilining alohida taʼsiri boʻlgani va bu toponimlar orasida qoʻshma otlar, hosilalar va hosila-qoʻshma otlar tarkibida turli lingvistik tuzilmalar asosan koʻzga tashlanishi aniqlandi.

ВЗГЛЯД НА ТОПОНИМЫ УЗБЕКИСТАНА С ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Сима Аббаси

Доцент

Университета Паям Нур и Ташкентский государственный университет востоковедения
Ташкент, Узбекистан

Мохаммад Реза Аслани

Старший преподаватель

Ташкентский государственный университет востоковедения
Ташкент, Узбекистан

Алмази Каджал

Преподаватель

Ташкентский государственный университет востоковедения
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: местпостроение Узбекистана, персидский язык.	слова: названий,	Названия места	Аннотация: Персидский язык имеет древнюю историю и влиятельное присутствие в "Мавара-ал-нахр", и особенно в современном Узбекистане. Проявление этого присутствия можно увидеть в фамилиях с персидскими корнями. Топонимы — это географические названия, которые создавались на протяжении всей истории и использовались для обозначения разных мест. В топонимике научное изучение этих названий осуществляется с исторической, географической, лингвистической и т. д. точки зрения. Учитывая важность этой точки зрения в новых лингвистических исследованиях и учитывая высокую частоту персидских топонимов в стране Узбекистан, в данном исследовании эти топонимы были рассмотрены с точки зрения лингвистического построения. Сначала выделялись названия городов и деревень, в которых выделялась морфема или слово с персидскими корнями, а затем уточнялась ее грамматическая структура в структурных категориях простых (включая
---	-------------------------	----------------	--

свободную морфему), составных, производных и производно-сложных названий. В данном исследовании мы мало занимаемся историей развития лексики и ее историческими формами, а учитывая объем темы, было рассмотрено большинство распространенных сегодня слов.

В результате было установлено, что особое влияние на построение топонимов в этой стране оказал персидский язык, причем среди этих топонимов в структуре составных существительных, производных и производных-сложных названий преимущественно просматриваются различные языковые конструкции.

مقدمه

نامهای جغرافیایی وژگانی هستند که در طول تاریخ برای نامیدن یک مکان ساخته شده و به کار رفته اند. بررسی این نامها از دیدگاه زبان شناسی تاریخی می تواند ما را در به دست آوردن آگاهیهای تاریخی از زبان و فرهنگ مردمان ساکن در آن ناحیه یاری کند. علمی که به بررسی نامهای جغرافیایی و ویژگیهای آنها از دیدگاه تاریخی، جغرافیایی و زبانی می پردازد توپونیمی شناسی toponymy است (اوغاز، 1381: 137).

توپونیمی واژه ای یونانی است که از دو بخش topo به معنی «زمین» onim به معنی «نام» تشکیل شده است. امروزه معادل فارسی آن یعنی «جاینام شناسی» یا بررسی نام های جغرافیایی در زبان فارسی استفاده می شود. جاینام شناسی از زیرشاخه های زبان شناسی و یکی از جدیدترین مباحث آن است که اصول و قواعد خاصی دارد.

جاینامها از لحاظ تاریخی، جغرافیایی و زبانشناختی ارزش فراوانی دارند و میتوانند در آشکار ساختن بسیاری از حقایق تاریخی که با گذشت زمان، جز نام اثری از آنها به جای نمانده است، پژوهشگران را یاری رسانند (رفاهی: 137). جاینامها را میتوان در مقطع های زمانی، در زمانی و هم زمانی بررسی کرد. در مطالعه همزمانی جاینام ها به بررسی ساخت واژه و مورفولوژی آن (بسیط، مرکب، مشتق و مشتق-مرکب) و نیز مفهوم و استناد مفهومی آن هاپرداخته می شود. آشکار است که شناخت دستوری هر جاینام به آشکار سازی معنایی آن کمک میکند.

واژگان زبان فارسی را میتوان به دو دسته زیر تقسیم کرد: الف) واژگان موروثی ب) وام واژهها. واژگان موروثی فارسی را از جدید به قدیم دنباله فارسیمیانه، فارسیباستان، ایرانیباستان، هند و ایرانیباستان و هند و اروپایی دانست. وامواژهها شامل دو دسته ایرانی (اوستایی، مادی، پهلوی اشکانی و زبانهای ایرانی میانه شرقی از جمله سغدی و سکایی) و غیر ایرانی (هندي، یونانی، لاتین، عربی، مغولی، ترکی و غیره) هستند (بختیاری 1384: 107-144). نامها در فارسی دری و نو مانند نامهای ایرانی باستان و ایرانیمیانه غربی یا بسیط یا مشتق یا مرکب یا مشتق مرکب و یا عبارت هستند (ابوالقاسمی 1383، 337:).

پیشینه پژوهش

در ازبکستان گروهی از نویسندگان واژه نامه ای توضیحی در مورد اسم مکان های (2022) ازبکستان گردآوری کرده، در آن به بیان اسامی جای ها و اطلاعاتی کلی در مورد آن ها و گاه ریشه شناسی پرداخته اند؛ اما به طور کلی جاینام شناسی در شرق علم جدیدی است که تابع توپونیمی در غرب است. در ایران احمد کسروی نخستین کسی است که به جاینامهای ایران با دید علمی نگرست. وی در سال ۱۳۴۵ با نوشتن نام شهرها و دیه های ایران در دو دفتر تلاش کرد به شناخت جاینام

ها دست یابد. نک، کسروی (۱۳۸۷) در میان منابع فارسی، رفاهی (۱۳۸۰) در کتاب مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیم های ایرانفهرستی از منابع مهم جاینام شناسی خارجی را آورده و به اهمیت و نقش آن در کشورهای ترکیه، ارمنستان و سایر کشورهای همسایه ایران اشاره کرده است. نوبان (۱۳۷۴)، احدیان و بختیاری (۱۳۸۸) و دیگران نیز به بررسی جای نام ها پرداخته اند.

ساخت جاینام ها

هر جاینام يك واژه است و مانند هر واژه های از قواعد دستور زبان پیروی می کند. یکی از قواعد، ساخت واژه، صرف اشتقاقی آن است که به خودواژه، فارغ از نقش نحوی آن، تعلق دارد و از طریق آن، خود واژه ساخته می شود (کلباسی، 1387: 19).

نام ها (اسم و صفت ها) در زبان فارسی، از دوره باستان تا فارسی نو، یا بسیط اند یا مشتق، یا مرکب (ابوالقاسمی، 1383: 403 و 337) همچنین برخی نام ها، مشتق- مرکبند.

استفاده از روش های زبانشناسی تاریخی در بررسی صرفی جاینام ها اهمیت بسیار دارد و این امر در بررسی واژگان بسیط، کاملاً آشکار است (آرلاتو، 1384: 82). قابل توجه است که بسیاری از جاینام هایی، که اکنون بسیط می نمایند، در اصل، واژگان غیر بسیطی بوده اند، که انواع دگرگونی های زبانی بر آنها اثر گذاشته است (آرلاتو، 1384: 75 و 92).
وندها، تکواژهایی غیرمستقل هستند که به تنهایی به کار نمی روند. وندهای تصریفینش نحوی دارند؛ اما وندهای اشتقاقی نقش واژه سازی دارند (کلباسی، 1387: 42). در این پژوهش از میان این دو دسته وندها، وندهای اشتقاقی مورد بررسی قرار گرفته اند.

روش کار به طور بدین صورت است که در ابتدا نام شهرها و روستاهایی که در آن تکواژ و یا واژه ای با ریشه زبان فارسی وجود دارد استخراج شده و در ادامه ساختار دستوری آن در دسته بندی نام های بسیط (شامل يك تکواژ آزاد)، مرکب، مشتق و مشتق-مرکب مشخص گردیده است.

جاینام های بسیط

در بردارنده يك تکواژ آزاد زبان فارسی دري است. نام های بسیط یا اسم هستند و یا ماده های فعل هستند که به عنوان نام به کار می روند (ابوالقاسمی، 3831: 403 و 337).

در میان شهرهای مورد بررسی چندین شهر با ساخت تکواژ آزاد وجود دارد. برای مثال جای هایی با نام های بند، دشت، آزاد، بخت (به ازبکی Baht/Baxt، در ولایت سیردریا) که تکواژهای آزاد و ساده اند و جاینام گذار، (به ازبکی G'uzor، در ولایت قشقه دریا) که از ریشه فعل گذاردن به معنای سپری کردن ساخته شده است.

جاینامهای مرکب

واژه مرکب واژه ای است که از دو یا چند تکواژ آزاد تشکیل شده است (همان: 312). بیشتر جاینام های بررسی شده در میان شهرهای ازبکستان، ساختار ترکیبی دارند. همانند بنیادکار، شاپورکام، پختهکار، شالیکار، شاتوت... برخی از نام های مرکب از ترکیب دو اسم فارسی و یا یک اسم فارسی و یک اسم غیرفارسی ساخته شده اند.

اسم های مرکب با کلمات گل، باغ، دشت، ده، دریا، بوستان، آب، در، سر و ... بسیار به کار رفته است. این جاینام ها برخی با کلمه های فارسی و برخی با کلمات غیرفارسی همانند ترکی، عربی و ... اسم مرکب ساخته اند. در ادامه فهرستی از این اسامی ذکر گردیده است.

گل: گل باغ، گلاب،

باغ: باغ بهشت، باغ چنار،

دشت: دشت محله،

ده: ده نو، دناو (مشتق-مرکب)،

دریا: سیردریا، آق دریا،

در: دربند، درخان،

آب: آباد، آبدزد،

آباد: دشت آباد، دوست آباد،

سر: سربازار، سرمزار،

بند: بندی خان، دربند،

تپه: کوچوک تپه، شهر تپه،

کوه: کوهک،

خان: درخان، شهر خان

برخی از جاینام های مرکبه صورت ترکیب وصفی اند؛ شهر سیز، دهنو، ده بلند (debaland)، نوزمین (navzamin) و ... .

جاینامهای مشتق

مشتق ها واژه هایباند که در ساخت آن ها پیشوند یا پسوند به کار رفته است. پیشوند و پسوند، واژه هایی (تکواژه هایی) غیر مستقل هستند و غالباً مقوله دستوری واژه اصلی را تغییر می دهند.

یافتن پیشوند های فارسی در جاینام ها نیاز به بررسی ریشه شناسی نام ها دارد؛ زیرا بیشتر پیشوند های ایرانی باستان که به فارسی نو رسیده اند، از دیدگاه هم زمانی، جزئی زایا در ساخت نام های دوره فارسی نو به شمار نمی آیند یا کماستعمال هستند. از اینرو جاینام هایی که از دیدگاه هم زمانی، پیشونددار به شمار آیند، بسیار کم شمارند؛ اما انواع پیشوندهای ایرانی باستان غالباً به عنوان اجزایی مرده، در نام های فارسی نو و به تبع آن در جاینام ها دیده می شوند (نک. ابوالقاسمی، 1383: 833). پسوندها اما در ساخت جاینام های کشور ازبکستان جایگاه ویژه ای دارند؛ پسوندهایی همانند «ان، ی، ه، ین، ینه، کند، آک، گان، قان، جان، دان، بان، زار، ستان» در ساخت جاینام ها بسیار به کار رفته اند. در ادامه چند نمونه از پسوندهای به کار رفته، آورده می شود.

جاینام های پسونددار

- ان: فارسی -ân این پسوند در زبان های ایرانی میانه غربی و فارسی دری برای ساختن اسم مکان، اسم زمان و صفت نسبی به کار رفته است (ابوالقاسمی، 1383: 523 و 344). با وجود اینکه این پسوند را برخی منابع نشانه جمع گرفته اند اما با توجه به کاربرد بسیار آن در ساخت اسم مکان ها به نظر می رسد به گونه ای پسوند مشتق ساز نسبی برای مکان باشد (1964، «Нау- ка»، М., «Топонимика Востока (новые исследования)». .. این پسوند را در اسامی آهنگران، نانویان، نادافان (NADDOFON)، نمودکاران (NAMATGARON) می توان یافت.

- ی: فارسی -i این پسوند در ایرانی میانه غربی و فارسی دری در ساخت صفت نسبی از اسم به کار رفته است (ابوالقاسمی، 1383: 443 و 523). جاینام های نوایی، بیرونی و ... از این دسته اند.

- ه: فارسی -e این پسوند در ایرانی میانه غربی برای ساخت اسم و صفت به کار رفته است (ابوالقاسمی، 1383: 443-623). باید افزود که های به اصطلاح غیرملفوظ، در گذشته، نشانه a بوده است مانند صورت xâna «خانه». در جاینام های میانه، دهانه و ... کاربرد این پسوند دیده می شود.

- ین: (-in): این پسوند در ایرانی میانه غربی و فارسی دری برای صفت نسبی از اسم ذات، صفت از اسم معنا و صفت عالی از صفتفضیلی به کار می رود (ابوالقاسمی، 1383: 523 و 343). این پسوند در برخی جاینام ها همانند شیریندیده میشود.

- گان: (-gân) و جان (-jân) در جاینام های بسیاری دیده می شود. پسوند gân- در ایرانی میانه غربی برای ساخت صفت نسبی از اسم به کار میرفته و به صورت «گان» به فارسی دری رسیده است (ابوالقاسمی، 1383: 923 و 346). در جاینام های اندیجان (اندیان، اندوکان، اندیگان نیز به کار می رفته است (گرچه وجه تسمیه های زیادی برای این کلمه در نظر گرفته شده است اما با توجه به پیشینه کاربرد این پسوند در جاینام سازی، این ساخت کلمه نیز محتمل است)، دهقان (تشکیل شده از ده + گان (قان) و ... این پسوند به کار رفته است.

- بان: (-bân): بهمعنای «حفاظت و نگهبانی» است. این اسم در ایرانی میانه غربی به صورت bân و vān درآمده و بهعنوان پسوندی که از اسم، صفت می سازد به کار می رود (همان: 330). کاربرد این پسوند در اسم مکان هایی همانند مرزبان (238) دیده می شود.

- دان: (-dân) در ایرانی مادر -dāna صفت است به معنای «دربگیرنده». این صفت در ایرانی میانه غربی به صورت dān درآمده و به عنوان پسوند مکان بهکار رفته است. در فارسی دری، این پسوند برای ساخت اسم مکان هایی، که بر مکانی کوچک دلالت میکنند، به کار میرود (ابوالقاسمی، 1383: 133). همانند آبدان.

- زار: (-zâr) این پسوند از فارسیمیانه به فارسی دری رسیده است و برای ساختن اسم مکان هایی به کار می رود که بر مکانهایی متوسط دلالت می کنند (همان: 133). لاله زار، گلزار، باغزار و ... از ترکیب این پسوند ساخته شده اند.

- ستان: (-(e)stân) این پسوند به معنای «جا» و بهعنوان پسوند زمان و مکان از زبان ایران باستان به میانه غربی و سپس بهصورت «ستان» و «ستان» به فارسی دری رسیده و اسم مکان میسازد (همان: 233 و 943). به ویژه برای ساختن اسم مکان های بزرگ استفاده می شود (همان). این پسوند در جاینام هایی همانند گلستان، باغستان، بستان، رباطستان و ... دیده می شود.

- ک: (-ak) از پسوندهای مکان ساز در زبان فارسی است. این پسوند در جاینام های دیزک، چلک، جیزخ Jizzax (جیزک/دیزک) وجود دارد. در زبان پهلوی نام های: دژ، دیژ، دز، دیز، دیزک، دیزگ به معنای دژ و قلعه می باشد، و از ریشه دزیتن (dezitan) به معنای ساختن و برپا کردن یک تپه یا خاکریز گرفته شده است و در سغدی نیز به معنای قلعه بوده است. در بابرنامه نام شهر جیزخ به صورت (Dizak) ثبت شده است (Qirg'izboyev: 2022: 171).

جاینامهای مشتق مرکب

مشتق مرکب از نظر ساختار زبانی به واژه های مرکبی گفته می شود که یکی از آن هاشتق باشد. جاینامهای زیر از این نوع به شمار میروند:

زرافشان، نورافشان، باغ دلگشا، ده شادان، دناو، دشت (ی) سوخته، آب (ی) آسیا، سرآبی، میان رودان، آب (ی) دیده، سربازخانه و ...

نتیجه گیری

با بررسی های صورت گرفته مشخص گردید که تأثیر زبان فارسی در ساخت زبانی و دستوری جاینام های کشور ازبکستان چشمگیر بوده است. کلمه ها و واژگان فارسی به صورت بسیط، مرکب، مشتق-مرکب و به ویژه با بسامد بالا به صورت مرکب در ساخت جاینام ها به کار رفته اند. این جاینام ها گاه به طور کامل فارسی اند یا به صورت ترکیبی با کلمه ها غیرفارسی و یا کلمه ها غیرفارسی با وندهایفارسیساخته شده اند. کلماتی همانند گل، باغ، دشت، ده، دریا، آب، سر و ...

در ساخت کلمه های مرکب پربسامدند. همچنین پسوندهای «ان، ی، ه، ین، انه، ینه، کند، ک، ق، گان، فان، جان، دان، بان، لان، زار، ستان» در ساخت جاینام هابه کار رفتهاند.

منابع

1. ابوالقاسمی، محسن. (1383). دستور تاریخی زبان فارسی. چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
2. احدیان، محمدمهدی و رحمان بختیاری. (1388). «درآمدی بر جای نام شناسی ایران». «جستارهای ادبی»، شماره 165، 199-181.
3. آراتو، آنتونی. (1384). درآمدی بر زبان شناسی تاریخی. ترجمه یحیی مدرس. چاپ دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
4. بختیاری، رحمان. (1384). «بررسی خاستگاه واج /I/ در زبان فارسی». مجله پژوهشهای زبانی. شماره 1، دوره 29، 44-1.
5. پیگولوسکایا، ن. و. (1377). شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان. ترجمه عنایت الله رضا، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
6. ترقی اوغاز، ح. (1381). نقد کتاب مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیمی های ایران. زبانشناسی. 17 (2): 137-145.
7. رفاهی علمداری، فیروز. (1380). مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیم های ایران. چاپ اول. تهران: سازمان نقش هیدراری کشور.
8. قریب، بدرالزمان. (1383). فرهنگ سغدی. چاپ دوم، تهران: انتشارات فرهنگان.
9. کلباسی، ایران. (1387). ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز. چاپ سوم تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
10. کسروی، احمد. (1387). مجموعه زبان پاک، آذری یا زبان باستان آذربادگان، نام های شهرها و دیه های ایران. به کوشش ع. علیزاده. تهران: فردوس.
11. نوبان، م. (1374). نام مکان های جغرافیایی در بستر زمان. تهران: ما.
12. Qirg'izboyev A.K., Mahmudov N., Abdullayev T.M., Maxmudov U.A., (2022). O'ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG'ATI. Birinchi nashr. Tashkent.
13. ПЕЙСИКОВ. Л. С. (1973). ОЧЕРКИ ПО СЛОВООБРАЗОВАНИЮ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА. МОСКОВСКОГО: ДАТЕЛЬСТВО МОСКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.